

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 1. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gálfi Emőke

Gyulafehérvár falakon kívüli főtere

Rüsz-Fogarasi Enikő

Kolozsvár számadásai a fejedelemség korában

Priszlinger Zoltán

Wesselényi Miklós szembaja és vaksága

Hantos-Varga Márta

Marxista együttműködés-javaslatok
és azok katolikus recepciója 1937-ben

Andreas Schmidt-Schweizer

A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban
(1956 ősztől 1957 tavaszáig)

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Gálfi Emőke** • Gyulafehérvár falakon kívüli főtere
és a városvezető réteg a 16. század végén 3
- Rüsz-Fogarasi Enikő** • Kolozsvár számadásai
és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában 17
- Priszlinger Zoltán** • Egy betegség hétköznapijai.
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében 35
- Hantos-Varga Márta** • Mérgezett gyógyszer?
Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója
1937-ben 69

MŰHELY

- Barabás Gábor** • Pápai káplánok a 13. századi Magyarországon.
Szentszéki megbízások és helyi karriererek 97
- Horváth Gyula Csaba** • A báni méltóság és viselői a 18. században 119
- Füreder Balázs** • A Balassa család konyhája és konyhai eszközei
a kora újkortól a 19. század közepéig 129
- Andreas Schmidt Schweizer** • „Kiemelt bánásmód.”
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban (1956 ősztől 1957 tavaszáig) 137

MÉRLEG

- Fedeles Tamás** • Fegyverek, seregek, háborúk.
Kézikönyv a középkori magyar hadtörténetről 153

MEGEMLÉKEZÉS

- Gyáni Gábor** • Szabó Dániel (1946–2017) 165

MÉRLEG

FEGYVEREK, SEREGEK, HÁBORÚK Kézikönyv a középkori magyar hadtörténetről

FEDELES TAMÁS

Az utóbbi évtizedekben a nemzetközi hadtörténetírás megújulása¹ a magyar historiográfiát sem hagyta érintetlenül. Azok a korábban újszerűnek ható, az egyes katonai események bemutatásától elválaszthatatlan megközelítések, mint például a seregek ellátására, a logisztikára, a háterszág teljesítőképességére irányuló kérdésselvetések,² a csatahelyszínek interdiszciplináris vizsgálatának³ relevanciája ma már a középkori magyar hadtörténettel (is) foglalkozó kutatók körében magától értetődő. Noha a régmúlt hadjáratainak, természetesen valamennyi történelmi eseménnyel, folyamattal analóg módon, a valóságot valamelyest közelítő rekonstruálását a forrásadottság eleve meghatározza,⁴ a hadtörténetírás – az epiztemológiai dilemmák ellenére⁵ – a középkori magyar expedíciók, csaták bemutatására tra-

Fedeleles Tamás, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, egyetemi docens, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00234/16/2) támogatásával készült.

- ¹ Erre lásd pl. Donald A. Yerxa: Introduction. The Curious State of Military History. In: *Recent Themes in Military History. Historian in Conversation*. Ed. Uő. H. n., 2008. 1–8.; Az angolszász szakirodalom új tendenciáira s annak egyéb befolyásoló tényezőire lásd Ágoston Gábor: Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2006) 524–537.
- ² E téren – a kronológiát figyelembe véve – Perjés Géza munkássága emelkedik ki, amely egyrészt a nemzetközi historiográfiába is utat talált, másrészt a magyar medievistákra is termékenyítőleg hatott. Mindmáig a legnagyobb vitákat kiváltó munkájában (*Mohács*. Bp., 1976.) e területeket is részletesen tárgyalta. A medievisták közül e téren (is) megkerülhetetlen Kubinyi András munkássága, aki több tanulmányt szentelt a kérdéskörnek. Többek között lásd Logisztikai kérdések a Mohács előtti Magyarországon. Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. In: uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Bp., 2007. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) 33–49., 50–56. A téma aktualitását egyértelműen jelzi a közelmúltban megjelent gyűjteményes kötet is: „A hadtáp volt maga a fegyver.” *Tanulmányok a középkori hadseregvezet és katonai logisztika kérdéseiről*. Szerk. Pószán László – Veszprémy László. Bp., 2013.
- ³ Erre összefoglalóan lásd Négyesi Lajos: *Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás. A hadtörténelmi régészet fogalma és módszerei*. [Bp.,] 2010.
- ⁴ Erre lásd Veszprémy László: A középkori hadtörténetírás és forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2006) 517–523. (Újra közölve: *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései*. Szerk. Kincses Katalin Mária. Bp., 2015. 39–48.)
- ⁵ Erre lásd Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténelmi megfontolások (*Hadtörténelmi Közlemények* 119 [2006] 121–133.) című tanulmányát, s az ennek nyomán keletkezett polémia írásait: R. Várkonyi Ágnes: Történetírás, kritika és emlékezet. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 623–648.; Hermann Róbert: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás prob-

dicionálisan nagy hangsúlyt helyez.⁶ Az összecsapások közül – érthető módon – azok a nagy horderejű események váltották ki – különösen a kerek évfordulókhoz kapcsolódóan – a legnagyobb érdeklődést, amelyek az ország életét sorsdöntő módon befolyásolták. A pozitív kimenetelű epizódok közül az 1456-os nándorfehérvári diadal prioritása kétségtelen,⁷ de mindmáig a népszerű témák közé tartoznak a honfoglalás és a kalandozások,⁸ valamint a Hunyadi-kor sikeres vállalkozásai is.⁹ A kataklizmák közül mindenekelőtt a tatárjárás,¹⁰ továbbá a Mohácsnál bekövetkezett csatavesztés említhető,¹¹ de idesorolhatjuk az 1514-es eseménysorozatot is.¹² A tematika sokszínűséget jelzik a fegyverzettel és felszereléssel,¹³

lémái. Uo. 649–686.; Gyáni Gábor: A csatatörténettől a történelem terhéig. Uo. 687–693.; Uő: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága. *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008) 143–152.; Hermann Róbert: Az önbáj hiánya és a reflexív homorúsága. Uo. 153–159.

- 6 Néhány példa a teljesség igényét nélkülözve: Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp., 1986.; Uő: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp., 1988.; E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata. *Történelmi Szemle* 37 (1995) 35–49.; Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig. Magyarország hadtörténete 1396–1526*. Bp., 2005.; Veszprémy László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Bp., 2008.; Fedeles Tamás: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, 2012. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27); *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László. Bp., 2016.
- 7 Lásd pl. Barta Gábor: *Nándorfehérvár, 1456*. Bp., 1985.; *Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára*. Szerk. Visy Zsolt. Bp., 2000.; *Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete*. Szerk. Kálmán Peregrin – Veszprémy László. Bp., 2013.; Cseh Valentin: *A nándorfehérvári csata 1456*. Bp., 2016.
- 8 Pl. *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. Szerk. Torma Béla Gyula – Veszprémy László. Bp., 2008.; Veszprémy László: Itt a magyar, hol a magyar? Megjegyzések a korai nyugati magyar kalandozások (907–933) forrásaihoz és időrendjéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (2014) 77–90.; Uő: A Lech mezei csatához vezető út. Magyar kalandozók német földön 954-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 3–30.; *Honfoglalás és megtelepedés*. Szerk. Petkes Zsolt – Sudár Balázs. Bp., 2016. (Magyar őstörténet 4).
- 9 Pl. Gyula Rázsó: *Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477–1490*. Wien, 1982. (Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 24); Szakály Ferenc – Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998) 300–349.; E. Kovács Péter: Jajca 1464. évi ostroma. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2005. 403–418.; Veszprémy László: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 36–61.
- 10 Pl. Csorba Csaba: *A muhi csata, 1241*. Bp., 1991.; *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Bp., 2003.; B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Bp., 2007. (További kiadások: Bp., 2010., 2016.)
- 11 Pl. Géza Perjés: *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary. Mohács 1526 – Buda 1541*. Boulder, 1989. (Atlantic Studies on Society in Change No. 56); B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar királyság hadserege 1526-ban. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 443–480. és 118 (2005) 573–632.; Uő: *A mohácsi csata*. Bp., 2006. (További kiadások: Bp., 2011., 2013.)
- 12 Legújabban: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések).
- 13 Pl. *Honfoglalók fegyverben*. Szerk. Petkes Zsolt – Sudár Balázs. Bp., 2015. (Magyar Őstörténet 3); Zarnóczki Attila: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 31–65.; Tóll László: Az acél építészete. Páncélok a Hunyadiak korában. In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadseregvezet a Mátyás kori Magyarországon*. Szerk. Veszprémy László. Bp., 2008. 97–120.; Nógrády Árpád: Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében. Egy zsoldoscsapat fegyverzetének jegyzéke 1466-ból. In: uo. 193–200.; Belényesi Károly: Ami a tűzben fogant... Kísérlet a XV–XVI. század fordulóján működő budai ágyúöntő műhely rekonstrukciójára. In: *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Szerk. Alexandra Anders – Szabó Miklós – Raczkó Pál. Bp., 2011. 139–151.

a hadszervezettel és az egyes fegyvernemekkel,¹⁴ a logisztikai és igazgatási feladatokkal,¹⁵ a kisebb-nagyobb stratégiai jelentőségű védművekkel,¹⁶ a mitikus hősökkel és valódi katonákkal, hadvezérekkel foglalkozó munkák.¹⁷

E röviden felvázolt kép valamelyest szemlélteti a középkori magyar hadtörténetírás területén az utóbbi évtizedekben tapasztalható súlypont-áthelyeződéseket, metodológiai innovációkat, tematikai sokszínűséget, amelyek eredményeinek összegzése időszerűvé vált. Egyrészt mivel a legutóbbi tudományos jellegű magyar hadtörténeti összefoglaló immár több mint három évtizede látott napvilágot, ráadásul a kétkötetes munka meglehetősen csekély terjedelmet szentelt az 1526 előtti eseményeknek.¹⁸ Másrészt pedig – érthető módon – az említett mű szemléletmódja mára sok tekintetben meghaladottá vált. A Zrínyi Kiadó gondozásában, Hermann Róbert főszerkesztői koncepciója mentén négykötetesre tervezett *Magyarország hadtörténete* kézikönyvsorozat minap megjelent első kötetének szerzői, Veszprémy László szerkesztői útmutatásai nyomán vállalkoztak arra, hogy a legújabb kutatási eredményeket szintetizálva tárják az érdeklődők elé a középkori Magyar Királyság hadtörténetét.¹⁹

E munka természetesen nem pusztán abban nyújt újdonságot, hogy közel félezer oldalon tárgyalja választott témáját, hanem – amint utaltam rá – azon a téren is, hogy a 21. század alapvető elvárásaihoz igazodva mindezt a szerzők interdiszciplináris megközelítésben tették. Ugyancsak innovatív megoldásként a téma feldolgozását nem a honfoglalástól, hanem előzményként a Kárpát-medence 9. századot megelőző időszakának át-

¹⁴ Pl. Kubinyi András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: uő: *Nándorfehérvártól*, 199–215.; B. Szabó János: *A honfoglalóktól a huszárrokig*. Bp., 2010.; Zsoldos Attila: A hadszervezet átalakulása a 13. századi Magyarországon. In: „*A hadtáp volt maga a fegyver*”, 212–226.

¹⁵ Pl. Horváth Richárd: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. *Századok* 137 (2003) 929–954.; Uő: A török elleni határvédelem és szervezeti változásai a Mátyás-korban. In: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Szerk. Fodor Pál – Soksevits Dénes. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 513–521.; Richárd Horváth: The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus. In: *Stjepan Tomašević (1461-1463) – slom srednjovjekovna Bosanskoj Kraljevstva*. Ed. Ante Birin. Zagreb, 2013. 89–98.

¹⁶ Pl. Koppány Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Bp., 1999. (Művészettörténeti Füzetek 26); Kubinyi András: Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: uő: *Nándorfehérvártól*, 71–78.; Feld István: A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében. I–II. *Századok* 148 (2014) 351–386. és 149 (2015) 333–381.

¹⁷ Pl. Draskóczy István: Egy katonatiszt Hunyadi Mátyás korában. Miskolci Kovács István. In: *Rex invictissimus*, 185–192.; Szöcs Tibor: Egy „legendás” hős. Dugovics Titusz története. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 3–35.; Horváth Richárd – Neumann Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabátor működése 1458–1493*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések); Péterfi Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása*. Pécs, 2014. (Sziluet – Korszerű történelmi életrajzok).

¹⁸ Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: *Magyarország hadtörténete*. I–II. Főszerk. Liptai Ervin. Bp., 1984. I. 13–58.; Rázsó Gyula: A magyar feudális hadsereg fénykora. In: uo. I. 59–134. Az ezredfordulón látott napvilágot a *Nagy képes millenniumi hadtörténet* (Szerk. Rác Árpád. Bp., 2000.) című tudománynépszerűsítő kötet, amely mintegy 90 oldalon tárgyalta a honfoglalástól 1526-ig ívelő korszak hadtörténetét.

¹⁹ *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Főszerk. Hermann Róbert. Bp., 2017. 472 oldal. Elsőként a sorozat harmadik kötete jelent meg: *Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2016. A Kincses Mária Katalin által készített ismertetést lásd *Századok* 151 (2017) 932–935.

tekintésével indítják. A korábbi összefoglalóktól²⁰ eltérően nem pusztán az egyes csaták, hadjáratok elemzése teremti meg kizárólagosan a narratívát, hanem kellő hangsúlyt helyeztek az alkotók a szervezeti, logisztikai problémák bemutatására éppúgy, mint a fegyverzettel, felszereléssel, erődítési rendszerekkel kapcsolatos kérdések tárgyalására. Ugyancsak helyesnek vélem a műfaj megválasztását, jelesül a kötet tudományos és tudománynépszerűsítő műfaj metszéspontjára történő pozicionálását, amely az érdeklődő nagyközönség és a történész-hadtörténész szakma képviselőinek igényeit egyaránt figyelembe vette.

Erőszak, hatalmaskodás, háború címmel Tringli István vázolta fel (11–16.) a középkori fegyveres konfliktusok természetét. Korábbi kutatási eredményeire építve,²¹ különös hangsúlyt helyezett a mindennapok konfliktuskezelésében központi szerepet betöltő hatalmaskodás (*actus potentiae*) „intézményének” bemutatására. E kiváló felütést követően Suba János a Kárpát-medence történeti topográfiáját tekintette át hadtörténeti nézőpontból (17–26.). A fejezet utolsó oldalain (24–26.) a honfoglalás és az államszervezés területi-földrajzi jellemzőit írta le, előkészítve ezzel a honfoglalás bemutatását. A következő tartalmi egység ugyanakkor az elbeszélés ívét tekintve számomra egy kisebb töréspontot jelentett. Ahelyett ugyanis, hogy a megfelelő előkészítésre építve immár eleinknek a Kárpát-medence birtokbavételét célzó vállalkozásaival ismerkedhetnénk meg, a terület római és népvándorlás kori hadtörténetébe nyerhetünk betekintést (27–64.). Mindezt – természetesen a fejezetet jegyző szerzőpáros (Csiki József Attila és Csiky Gergely) szakmai teljesítményét nagyra értékelve – koncepcionális problémának érzem. Véleményem szerint az előzmények ilyen terjedelmű tárgyalása egyáltalán nem indokolt – ezekre elegendő lett volna röviden utalni a következő egységben.

A kötet szerkesztője, a középkori magyar hadtörténet nemzetközi szinten is elismert kutatója, Veszprémy László munkáját dicséri – mások mellett – a honfoglalás és az azt követő katonai vállalkozások időszakának bemutatása (65–86.). A szerző az általa évtizedek óta szisztematikusan kutató narratív források adatai mellett a korszakra vonatkozó régészeti feltárások eredményeit²² is hasznosítva értékelte a periódust, korrekt módon utalva az ellentétes szakmai véleményekre. Megállapítása szerint már 895 előtt a magyarok az általuk létesített támaszpontok segítségével tartották „ellenőrzés” alatt a Kárpát-medencét, ebből következőleg nem a besenyő támadás volt a közvetlen kiváltója a honfoglalásnak. A szélrózsa minden irányába vezetett rablóvállalkozások, az úgynevezett kalandozások a honfoglalás utóvédharcainak tekinthetők, amelyek egyértelműen hozzájárultak a magyarság sikeres letelepedéséhez. E katonai műveletekben részt vevő kontin-

²⁰ Ideértve Doberdói Bánlaky József monumentális áttekintését is: *A Magyar Nemzet hadtörténelme*. Bp., 1939. 1–12.

²¹ Legújabbán lásd Tringli István: A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016. 409–417.

²² Lásd pl. A honfoglaláskor kutatásának legújabb eredményei. *Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szeged, 2013.

gensz létszáma több száz harcosra becsülhető, csak kivételes esetekben haladhatták meg az ezer főt.

Az Árpád-korra koncentráló fejezet egyik szerzője ugyancsak Veszprémy professzor, aki a közép- és kora újkori hadtörténet területén egyaránt otthonosan mozgó B. Szabó Jánossal²³ tekintette át az 1301-ig ívelő intervallum legfontosabb eseményeit, folyamatait és azok hátterét (87–174.). A Szent István által kiépített, majd a Szent László által megerősített Magyar Királyság hadserege magától értetődő módon a korábbiakhoz képest jelentős átalakulásokon esett át. A nyugati típusú fegyverek, felszerelés adaptálása, a vértések megjelenése mellett a 12. század folyamán, sőt még a tatárjárás idején is a magyar seregben döntően a könnyűlovasság dominált. Hovatovább az egykori sikeres steppei taktika sem merült feledésbe az eltelt időszak folyamán. Megfelelő adatok híján az egyes hadműveletekben részt vevő csapatok pontos létszáma, következésképpen az ország teljes katonai potenciálja sem ismert, mindazonáltal az egyes akcióképes kontingensek létszámát 300–400 főre taksálhatjuk. Fontos szervezeti változások is lezajlottak, amelyet a letelepült életforma tett szükségessé. A királyi sereg (*exercitus*) állandó résztvevőivé váltak – többek között – az ispánok által vezetett, valamint a főpapok által kiállított csapatok is. Ez utóbbi zászlóaljokat számos esetben maguk a prelátusok vezették hadba, amint e ténytet a korabeli kútfők is dokumentálták. Így például Rogerius mester a muhi csata körülményeit, lefolyását tárgyaló *Carmen miserabile* című művében az ütközetben elesett egyháziak lajstromba vételéről sem feledkezett meg.²⁴ Az országos haderő részét képezték a könnyűlovas katonai segédnépek, amelyek közé tartoztak a székelyek mellett a besenyők, amint az a zimonyi összecsapás (1167) nyomán ismert, majd a tatárjárást követően a kunok és a jászok.

Bárány Attila, a középkori magyar–angol kapcsolatok szakértője, aki a késő középkori magyar hadtörténet tárgykörében is több feldolgozást készített,²⁵ az Anjou-periódus összefoglalását vetette papírra (175–222.). I. Károly hatalmának konszolidálását követően számos reformot vezetett be, amelyek egy része a hadsereget is érintette. Az újítások lényege abban ragadható meg, hogy az előző időszak ispánok vezette csapatai helyébe a honorrendszerre épülő katonabárók irányította kontingensek léptek. Mára már teljesen meghaladottá vált az a Hóman Bálint nevéhez köthető elképzelés, mely szerint az Anjouk legjelentősebb katonai újítása a banderális hadszervezet megteremtése lett volna. Az Árpád-korban kialakult zászlóalj (*vexillum*) képezte ugyanis a sereg alapegységeit, amelyet a 14. századtól a hasonló jelentésű olasz *bandiera* szó latin megfelelője váltott fel.²⁶ Nagy

²³ Ennek szemléltetésére egyebek mellett lásd B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*. Bp., 2013.; B. Szabó János: Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor et al. Bp., 2017. 301–311.

²⁴ Rogerius mester: Siralmas ének. In: *A magyarok krónikája – Siralmas ének*. Sorozatszerk.: Benda Gyula – Bertényi Iván – Pótó János. Bp., 2001. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) 422.

²⁵ Pl. Bárány Attila: A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése (1480–1526). In: *Elfelelt háborúk*, 331–362.; Bárány Attila: Angol lovagok a nikápolyi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 517–572.

²⁶ Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. *Hadtörténelmi Közlemények* 37 (1936) 37–40.

Lajos regnálásától mutatható ki a 14. század végére általánossá váló professzionális harcosok, a zsoldosok alkalmazása. Mind a nápolyi hadjáratokban, mind pedig a király egyéb expedícióiban is részt vettek az egyházi csapatok, amelyeket az előző korszakhoz hasonlóan alkalmanként maguk a prelátusok vezettek. A 14. század derekán jelentek meg az oszmánok Európában, amely mind komolyabb fejtörést okozott a magyar uralkodóknak is. A szerző felvetésére, miszerint kérdéses, hogy I. Lajos felismerte-e az oszmánok okozta veszélyt (210.), egyértelműen igenlő választ adhatunk. 1372–1373 fordulóján ugyanis a király azért vonakodott a magyar klérus adóztatására érkező pápai kollektor tevékenységét engedélyezni, mivel az általa tervezett törökellenes hadjárat során a magyar egyháziak anyagi támogatását is igénybe kívánta venni.²⁷

A kötet legterjedelmesebb részét a Luxemburgi Zsigmond trónra lépésétől (1387) Hunyadi Mátyás haláláig (1490) ívelő időszak áttekintése alkotja (223–314.). A Bárány – B. Szabó – Veszprémy szerzőtríohoz köthető fejezet terjedelmét kellően indokolják a korszak hadszervezetében bekövetkezett átalakulások, a váltakozó intenzitású és eredményű magyar-oszmán összecsapások eseményei, valamint Mátyás „birodalomépítő” nyugati vállalkozásai. A nikápolyi fiaskót (1396) követően egyértelművé vált, hogy az oszmánok jelentette kihívásra a korábbi szervezeti keretek között nem lehetséges hatékony katonai választ adni. Az 1390-es évektől kezdődően a honorerendszeren nyugvó katonai struktúra helyébe mindinkább a királyi kincstárból fizetett zsoldosok alkalmazása, valamint az 1397-től bevezetett telekkatonaság (*militia portalis*) lépett. (Természetesen az alacsonyabb harcértékű nemesi felkelést egészen Mohácsig igénybe vették az uralkodók.) Zsigmond az egyháziak megadóztatása, továbbá a főpapi székek célzott üresedésben (*sede vacante*) hagyása révén szerzett anyagi erőforrásokat is döntően katonai célokra fordította. A déli végvárrendszer kiépítését irányító Ozorai Pipó bizonyosan felhasználta az évekig (1403–1408, 1410–1415, 1419–1421, 1423–1425) betöltetlen kalocsa-bácsi érsekség, valamint a firenzei rokonai által irányított váradi püspökség jövedelmeit.²⁸ Elfogadhatónak vélem a szerzők azon sejtését, mely szerint az uralkodó és tanácsadói által kidolgozott határvédelmi rendszer (1415–1417, 1432–1433) nem pusztán papíron létezett (239.),²⁹ tehát az ország védelméről az adott határszakasz világi és egyházi potentátjainak kellett elsősorban gondoskodniuk. Természetesen a nagyobb szabású katonai expedíciók esetében a

²⁷ *Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia*. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Rome, 1860. II. 266–277.; Fedeles Tamás: „Petrus Stephani collector apostolicus”. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticanae Hungariae Classis I/15) 38–39.

²⁸ Erre részletesen lásd C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszály (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3) 179–202.; C. Tóth Norbert: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. *Gazdaság és Társadalom* 4 (2012) 110–114.; Tamás Fedeles: *König Sigismund von Luxemburg und die ungarischen Prälaten* (s. a.).

²⁹ *Decreta Regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns I. 1301–1457*. Ed. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp., 1976. 397–423.

szükség felülírhatta a területi rendezőelvet, így például a pécsi püspök bandériuma részt vett a csehországi husziták elleni hadjáratban (1422–1423).³⁰

A Zsigmond halálát követő évtizedek hadászati kihívásait egyértelműen az oszmán fenyegetés jelentette. A nemzetközi tapasztalatokkal felvértezett hadvezér, Hunyadi János által irányított műveletek közül a hosszú hadjárat (1443–1444) a gondos előkészítés, logisztika, szervezetség tekintetében a kor egyetemes hadtörténetében példa nélkülinek tekinthető. S habár Hunyadi hadvezérként kénytelen volt több fiaskót is elkönyvelni, máig élő európai nimbuszát az 1456-os nándorfehérvári diadal teremtette meg.³¹ Jóllehet e páratlan győzelem híre a nyugati kereszténység területén „futótűzként” terjedt,³² III. Kallixtus pápa pedig szorgalmazta az európai összefogással indítandó *Crociatát*, a bel- és külpolitikai problémák, érdekellentétek miatt a terv ekkor sem vált valóra.³³ A fejezet írói joggal hívják fel a figyelmet arra, hogy nem tanácsos – a korabeli nyugat-európai hatalmak politikai érdekeit tekintve semmiképpen – túlmisztifikálni Nándorfehérvár jelentőségét. Ugyancsak utópisztikus elképzelésnek tűnt II. Pius nagyszabású terve, amelyet a mantovai kongresszus kudarc szemléltet (1459).³⁴ Mindazonáltal a pápa erőfeszítését egyértelműen jelzi, hogy a megindítandó *passagiumra* önálló adót vetett ki, amely számára a *Camera Apostolica* egy új „pénztárt” hozott létre (*Depositaria della Crociata*), s a befizetéseket elkülönítetten dokumentálta.³⁵ Az Apostoli Szék folyamatosan keresztes bűcsűk engedélyezésével, valamint pénzsegélyekkel támogatta a magyar király hitetlenek (az oszmánok és a husziták) elleni vállalkozásait,³⁶ azonban a Budára eljuttatott segélypénzek

³⁰ Tamás Fedeles: Eine Bishofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs). *Quaestiones Mediaevi Novae* 13 (2008) 193.

³¹ Kevésbé kiemelt az erősség 1440-es *obsidiuma*, jóllehet akkor is komoly ostromot állt ki sikeresen a Tallóci-fivérek irányítása alatt. Szabó Pál: *1440. Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Szeged, 2015. Vö. Pálosfalvi Tamás: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma? Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán. *Történelmi Szemle* 59 (2017) 417–438.

³² Erre lásd E. Kovács Péter: A nándorfehérvári győzelem és Itália. *Történelmi Szemle* 49 (2007) 315–327.; Fedeles Tamás: Bécsi levelek a nándorfehérvári diadalról. In: *Fejezetek a hadtörténelemből* 3. *Válogatás a Hadtörténeti Esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiából*. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs-Bp., 2014. 101–138.

³³ Ezekre további irodalommal lásd Györkös Attila: Európai összefogás vagy dinasztikus érdek? Franciaország és a törökellenes liga az 1450–1460-as években. In: *Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre – Angi János – Pallai László. Debrecen, 2010. 81–93.; Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok* 149 (2015) 383–441.

³⁴ Erre lásd pl. Johannes Helmrath: Pius II. und die Türken. In: *Europa und die Türken in der Renaissance*. Hrsg. Bodo Guthmüller – Wilhelm Kühlmann. Tübingen, 2000. (Frühe Neuzeit 54) 79–138.; *Il sogno di Pio II e il viaggio da Roma a Mantova*. Ed. Arturo Calzona et al. Firenze, 2003.; Barbara Baldi: *Pio II e le trasformazioni dell'Europa cristiana (1457–1464)*. Milano, 2006. A pápai legátusok e téren játszott szerepére legújabbban Antonín Kalous: *Papal Legates and Crusading Activity in Central Europe. The Hussites and the Ottoman Turks*. In: *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*. Ed. Norman Housley. London, 2017. 75–89.

³⁵ A befizetésekről a *Camera Apostolica* jegyzői által készített regisztrumok fennmaradt kötetei a Római Állami Levéltárban találhatóak. Archivio di Stato di Roma, Fondo Camerale I. Sancta Crociate Computorium Libri vol. 1233. (1463–1464), 1234. (1464–1473), 1235. (1464–1472), 1236. (1476–1485), 1237. (1489–1492).

³⁶ 1465 tavaszán a magyar követek például 55 200 forint összegű *subsidiумot* vettek át a pápai palotában, hogy a magyar király ennek birtokában „ad honorem Dei in usum sancte cruciate et subsidiium belli contra Turchos Christi crucis inimicos gerendi quanto magis discrete utiliter et fructuose fieri possit”. Archi-

nagyságrendje egyáltalán nem tette lehetővé egy átfogó törökellenes hadjárat indítását. Mátyás mindezt kendőzetlenül IV. Sixtus pápa tudomására is hozta egyik levelében: „az Apostoli Széktől igen csekély és jelentéktelen jutalomban részesültem [...] Szentséged országomnak jubileumot engedélyezett [...] jövedelméből nemhogy hadjáratot lehetne a török ellen előkészíteni, hanem tíz fegyverest is alig lehetne egy esztendeig eltartani”.³⁷ Hunyadi Mátyás stratégiai szempontból legjelentősebb törökellenes hadmozdulata kétséget kizáróan Jajca várának megvívása (és megtartása) volt (1464), amely a délnyugati határvédelmi rendszer egyik sarokköve maradt az elkövetkező évtizedekben.³⁸ Az uralkodó a rendelkezésre álló erőforrásokat felmérve az oszmán fronton egyértelműen realpolitikára törekedett, a második déli erőrendszert kiépítésével aktív védekezésre rendezkedett be.

A (késő) középkori magyar haderő létszámának meghatározását tekintve a legfőbb nehézséget az jelenti, hogy különböző típusú és forrásértékű dokumentumok alapján az esetek többségében csak becslésekre támaszkodhatunk. Ugyanakkor – elsősorban a korábbi szakirodalomban előforduló – magas számokat kritikával kell kezelnünk, amint erre a jelen kötet szerzői is utaltak. Mátyás (állandónak nevezett) zsoldosseregének létszáma is legfeljebb (esetenként) 10 000-12 000 főre becsülhető, ami ugyan korabeli európai viszonylatban tekintélyesnek mondható, azonban az oszmánok lehetőségeitől jelentősen elmaradt.³⁹ A *solidarius*, valamint *stipendiarius* elnevezés alatt felbukkanó hivatásos katonák nagyobb számban a 15. századtól mutathatók ki a királyi seregben, továbbá a főpapok és bárók bandériumaiban. Általában egy-egy csapat vezetőjével kötött, meghatározott időtartamú szerződéssel (*conventio*) fogadták fel őket.⁴⁰ Az 1440-es évektől kezdődően az ország északi részén pedig valóságos hemzsegték a professzionális harcosok, akik munka híján a környéket prédálták. Mátyás zsoldosseregének alapját éppen e szabad kapaci-

vo Segreto Vaticano, Diversa Cameralia, vol. 34, fol. 66v–67r. A kérdésre összefoglalóan lásd Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal* I–III. Bp., 1902. II. 120–152.; E. Kovács Péter: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Szerk. Zombori István. Bp., 1996. 97–119. Mindazonáltal időszerű lenne a szentszéki subszidiák kérdését – az azóta ismertté vált források felhasználásával – ismételtel áttekinteni. Artner Edgár: *Magyarország, mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*. Kiad. Szovák Kornél – Török József – Tusor Péter. Bp.–Róma, 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae I/1); *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)* I–II. Feltárta, szerk. és közreadja: Lukács József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10).

³⁷ Fraknói: *Magyarország egyházi*, 148–149.

³⁸ E. Kovács: Jajca.; Horváth: *The Castle of Jajce*.

³⁹ B. Szabó: A mohácsi csata (2004), 458–459. A Belgrád 1456. évi ostromában részt vevő seregek létszámának problémájára lásd Fedeles: Bécsi levelek, 116–117. A seregére máig alapvető, noha helyenként az újabb kutatások által pontosított összefoglaló: Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg*. Bp., 1925.

⁴⁰ Pl. Kálnói András pécsi püspök 1452 áprilisában kötött megállapodást Ethre Istvánnal. Utóbbi az egy évről szóló *dispositio* szerint összesen 10 lovassal szolgált a püspöki bandériumban. Ennek fejében három meghatározott időpontban, összesen 150 forintot fizettek ki számára, kapott hat hordó bort, két öltő ruhát, fegyveresei ruháira pedig szöveteket. A püspök ezen felül élelmezésükről is gondoskodott. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, 44 630.

tású, magukat fosztogatásból fenntartó, jól képzett elemek alkották.⁴¹ A környező területeken, így például Bécs zsoldospiacán is lehetőség nyílt toborzásra,⁴² továbbá a szabad királyi városoktól is folyamatosan csapatokat (általában gyalogosokat) kért Mátyás,⁴³ majd pedig az őt követő két Jagelló uralkodó. Mindazonáltal e fizetett katonák elsősorban a nyugati hadszíntéren voltak hatékonyak, amely területek – tekintve a fizetések gyakori elmaradását – zsold nélkül is biztosították megélhetésüket. Az 1468-tól, kisebb megszakításokkal a király haláláig folyó cseh, majd osztrák háborúkat nem véletlenül értékelte az udvari történetíró a következőképpen: „Hogy bent csendesen élhessen, kint táplálta a háborút.”⁴⁴

A kötet Jagelló-érát áttekintő fejezete (315–366.) B. Szabó János munkáját dicséri. Mindenképpen üdvözlendő, hogy e közel négy évtized történetének – Kubinyi András munkásságával kezdődő, s mindmáig zajló – átértékelését a hadtörténet aspektusából folytatta a szerző. A 19. századi historiográfiára visszavezethető tévhitet, mely szerint II. Ulászló gyengekező uralkodó lett volna, egyszer s mindenkorra el kellene végre felejtetni! A források ugyanis a közhiedelemmel ellentétben éppenséggel nem (teljesen) e negatív képet erősítik meg.⁴⁵ Jóllehet Mátyás fizetetlen, az ország területén garázdálkodó zsoldosaival le kellett számolnia, azonban az aulikusok, a prelátusok és a bárók kontingenseire épülő – s egyébként elődje *stipendiariusai* közül is többeket soraiban tudó – királyi sereg bizonyosan nem volt gyengébb előde csapatainál. Mindezt kellően szemlélteti, hogy Ulászló a trónharcokból végül győztesen került ki,⁴⁶ majd pedig néhány évvel később belső ellenzékét fegyverrel kényszerítette térdre.⁴⁷ Folytatódott a tűzfegyverek Zsigmond kortól meginduló térnyerése is. Az 1470-es években Mátyás szolgálatába álló porosz – vélhetőleg königsbergi származású – Marienwerderi Jakab tüzmeister irányította a budai ágyúöntő műhely tevékenységét II. Ulászló regnálásának első időszakában is, amely egyértelműen a kontinuitást jelzi.⁴⁸ Mindezek alapján nem meglepő a szerző ama megállapítása, mely szerint a korabeli királyi seregben harcoló magyar, cseh és lengyel gyalogosok

⁴¹ Kassa környékének rettegettr urával, a cseh Jan Jiskra z Brandýsával 1462 májusában kötött megállapodást, melynek értelmében Solymos várát valamennyi tartozékával a király neki adományozta, amelynek fejében a következőkben „se ad servicia nostre maiestatis applicuit et amodo deinceps nobis et sacre corone regni nostri, quodusque vixerit, semper fideliter et sincere servire promisit”. Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszái mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Bp., 1917. 436–437.

⁴² A téma rendkívül adatgazdag, monografikus feldolgozása Uwe Trespe: *Söldner aus Böhmen. Im dienst deutscher Fürsten: Kriegschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. Paderborn, 2004. (Krieg in der Geschichte 19).

⁴³ Erre legújabban Szokola László: Magyarországi városok zsoldos-állítása a Mátyás- és Jagelló-korban. In: *Magister Historiae II*. Szerk. Farkas Csaba et al. Bp., 2016. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 10) 122–141.

⁴⁴ Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. 4. tized, 3. könyv, 5.

⁴⁵ Minderre lásd Neumann Tibor: *A „Dobzsekirályról” egy kicsit másképp – Ötszáz éve halt meg II. Ulászló*. ujkor.hu/content/a-dobzsekiralylrol-egy-kicsit-maskepp-otszaz-eve-halt-meg-ii-ulaszlo (a letöltés ideje 2017. november 9.).

⁴⁶ Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* 33 (1991) 1–54.; E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata. *Történelmi Szemle* 37 (1995) 35–49.; Neumann Tibor: A kassai hadjárat. II. Ulászló zsoldosserege és a lengyelek elleni harc (1490–1491). In: *Elfeledett háborúk*, 363–397.

⁴⁷ Fedelese: *A király és a lázadó*.

⁴⁸ Belényesy: *Ami a tűzben fogant*.

tüzereje felülmúlta a német *landsknechtek* és svájci zsoldosok lehetőségeit (341.). Mindez persze az oszmán tűzéréség fejlettségétől ekkor még jelentősen elmaradt.⁴⁹ A fegyvernemeket illetően a következő kép bontakozik ki a Mohácsot közvetlenül megelőző időszakban: a lovasságon belül a könnyűílovasok s a még mindig csatadöntőnek számító vértetek egyenlő megoszlása vélelmezhető, a gyalogság szerepe viszont a korábbiakhoz képest emelkedett. A *pedites* esetében úgy tűnik, hogy az egyes – kiváltképp az egyházi – bandériumokon belüli arányuk jelentősen meghaladta az előírásokban rögzített értékeket.⁵⁰ A fokozódó oszmán fenyegetés hatására a korszak törvényeinek, királyi dekrétumainak szinte állandó elemeit alkották az egyes csapatokra vonatkozó rendelkezések. Az 1498-as törvény 20. és 22. cikkelye azért emelendő ki, mivel ezekben pontosan rögzítették az egyháznagyok által kiállítandó kontingensek számát, valamint az önálló zászló alatt seregállításra kötelezett mágnások nevét.⁵¹ Ezek az erőfeszítések azonban csak csekély sikereket hozhattak az oszmánokkal szembeni küzdelemben. A dalmát és horvát részek folyamatos támadása, majd Szrebernik eleste (1512) egyértelműen jelezte a keleti nagyhatalom célját, jelesül a Magyar Királyság meghódítását, amely mindössze idő kérdése volt.⁵² Az egyiptomi Mameluk Birodalom megdöntését (1517) követően, immár egyértelműen az európai szárazföldi front képezte ugyanis a szultán számára a prioritást. Nándorfehérvár eleste (1521) pedig nem sok illúziót hagyott II. Lajosnak és a magyar elitnek. Annak ellenére, hogy – a tévhitekkel ellentétben – a főpapok és a világi előkelők jelentős anyagi áldozatokat hoztak a déli végek s az ország határának védelme érdekében,⁵³ továbbá hogy a királyi kincstár is relatíve jobb állapotban volt a Mohácsot közvetlenül megelőző időszakban,⁵⁴ amint azt korábban sejtettük, az 1526-os kataklizma elkerülhető ugyan nem, de még egy ideig elodázható lett volna.⁵⁵

A kézikönyv kronológia mentén ívelő narratíváját két, a tárgytól elválaszthatatlan tematikus (természetesen belső időrendet követő) tartalmi egység zárja. A középkorra feltétlenül érvényes axiómát – miszerint a várak, és természetesen a hozzájuk tartozó uradalmak birtoklása az adott terület feletti uralmat (értsd: hatalmat) biztosítja minden-

⁴⁹ Az oszmánok tűzéréségének fejlődésére lásd Gábor Ágoston: *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005. 15–60.

⁵⁰ Az 1492: 20. tc. 1§-a következőképpen fogalmaz: „Hogy minden egyes egész banderiumban négyszáz, egy fél banderiumban pedig kétszáz katonának kell Lennie, akiknek egyik fele része fegyveresekből, másik fele része pedig könnyű fegyverzetűekből, köznyelven huszárokból álljon.” *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytar 1000–1526*. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1899. 493.

⁵¹ Uo. 607–608.

⁵² Fodor Pál: A szimurg és a sárkány. Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1526). In: *Rex invictissimus*, 45–64.; Bárányi: A horvát végek.

⁵³ Kubinyi András: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Bp., 2004. 117–145.

⁵⁴ Erre lásd C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 83–148.

⁵⁵ Az összecsapást megelőző évek diplomáciájára újabban lásd Bárányi Attila: *A szulejmáni ajánlat. Magyarország a Török Birodalom és a Nyugat (1521–1524)*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2014. A csata előzményeire, lefolyására, a tévhitek cáfolatára lásd B. Szabó: *A mohácsi csata* (2006).

kori tulajdonosának – figyelembe véve, magától értetődő, hogy a kisebb-nagyobb Kárpát-medencei erősségek (*castellum, castrum*) fejlődésének, szerepének bemutatása releváns egy hadtörténeti összefoglaló munkában. Feld István, e kérdéskör nemzetközi szinten is elismert kutatója,⁵⁶ számos *castrum* régészeti feltárásának irányítója vállalkozott a várak és erődítmények több évszázados változásainak főbb tendenciáit nyomon követő, nagy ívű áttekintésre (367–400.), Kovács S. Tibor pedig a vizsgált több mint fél évezred fegyvereiről készített egy reprezentatív összegezést (401–426.).

Természetesen egy ilyen volumenű vállalkozás során az alkotók (szerzők, szerkesztők, lektorok, korrektorok, illusztrátorok) mégoly gondos munkája ellenére sem kerülhetők el a kisebb-nagyobb pontatlanságok. Az alábbiakban a kötetben előfordulók közül sorolok fel néhányat, sietve teszem hozzá azonban, hogy ezek egyáltalán nem befolyásolják a munkáról kialakított nagyon pozitív benyomásomat. A II. Géza alapította Szent István keresztesei (közismert nevükön a stefaniták) nem lovag- (130.), hanem ispotályos kánokrend volt; anakronizmus a 14. században románokról szólni (189–190.); ugyancsak pontatlan – bár kétségtelenül közkeletű – a késő középkori balkáni államokat a magyar király hűbéreseiként aposztrofálni (211.); 1457 januárjában nem kerülhetett sor királyválasztó országgyűlésre (271.); III. Frigyes és Mátyás 1477 decemberében Gmundenben, illetve Korneuburgban kötöttek békét, s nem Klosterneuburgban (293.); Bécs lakosság-száma pedig biztosan nem érte el az 50 000 főt a 15. század végén (300.).

A kötet értékét emeli, hogy az egyes fejezetekhez – mértéktartó számban ugyan, ám – végjegyzet formájában hivatkozások is társulnak (427–429.), az érdeklődők további informálódását pedig a (naprakész) válogatott bibliográfia segíti (431–446.). A könyvben történő tájékozódást a kiadó egy-egy alapos hely- és személynévmutató (447–472.) összeállításával segítette. Magától értetődő módon egy hadjáratokat, csatákat, ostromokat, fegyvernemeket tárgyaló összefoglaló kötet illusztrációk, rekonstrukciós rajzok és térképek nélkül fabatkát sem ér. Nos, a leendő olvasókat e szempontból sem fogja csalódás érni: több száz színes ábra teszi még izgalmasabbá az olvasmányos stílusú, közérthető, s egyúttal magas szakmai színvonalú gyűjteményes kötetet. A rajzok a kiváló kézügyességgel megáldott néhai régészprofesszor, László Gyula, valamint Boldog Zoltán alkotásai. A térképeket pedig a történészszakma megbecsült kartográfusa, Nagy Béla készítette.

E rendhagyó könyvismertetés zárásaként a kötet szerzőit, szerkesztőjét s az elkészítésben részt vevőket a közismert, Vörösmartytól kölcsönzött mondattal szeretném méltatni: „Ez jó mulatság, férfi munka volt!”

⁵⁶ A *Castrum* folyóirat alapító-főszerkesztője (1995-től). Számos munkája közül lásd pl. Feld István: A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében I–II. *Századok* 148 (2014) 351–386. és 149 (2015) 333–381.; Uő: Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. I–II. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. II. 495–520.